

VIII. Harc, tisztítás, elválasztás

A Sötétség erőivel vívott hősi harcot az emberi képzelet mindig szimpátiával kíséri. A hőssel való azonosulás akkor is fennáll, amikor a hős megszegi a társadalmi rendet, a tilalmakat, mert a végrehajtott jeles tettek mindig súlyosabban esnek latba, mint a sors parancsának való engedelmesség.⁶¹⁸ Ez történik például Prométheusz közismert mítoszában is.

1. A harcoló Hős és fegyverei

a) Egy archaikus képzet szerint az ellentétes erők brutális összecsapásának kozmikus teremtő ereje van. A mitikus küzdelem célja nemcsak a **Káosz legyőzése**, hanem a **világrend** megerősödött formában való **helyreállítása** is. A farsangi játékokban a Kozmosz és az élet teremtő erői állnak harcban a Sötétség erőivel, és a kaotikus küzdelemből végül a rend étosza kerül ki győztesen. A vadászatban vagy a vadászatot imitáló mimetikus játékokban a kultúrhős és serege mindig legyőzi a káosz erőit, helyreállítva a világ rendjét. Ezért a vadászás, a szörnyek legyőzése az uralkodó kötelessége. Gyakori mitikus képzet az is, hogy a győztes harc által nemcsak a világ, hanem maga a hős is többleterőre tesz szert. Például a sportjátékok előtt imitált harcnak mágiikus ereje van (pl. ökölvívók esetében).⁶¹⁹

b) A hősök sokszor születnek istenek és emberek házasságából, máskor természetfeletti erejű emberek vagy bukott istenek utódai, ami rendkívüli képességeiket is megmagyarázza. A hős származása tehát gyakran utal arra, hogy alakja az **égi és földi erők egyesülését szimbolizálja**. Emiatt a hős voltaképpen legyőzhetetlen, ha mégis legyőzik, akkor bukását véletlen balszerencse (pl. lova megbotlása) vagy ármánykodás, árulás okozza. Mivel az Éggel tart kapcsolatot, a hős attribútumaiként gyakran jelennek meg a Nap-szimbólumok, hiszen maga a Nap is a Sötétség fölött győzedelmeskedő erő.

Ugyancsak a Hős égihez tartozásának következménye a **transzcendens tudás** birtoklása. A Hős mindig intelligens, sokszor jós, próféta is (pl. saját halálát is megjósolhatja).

A különböző mítoszokban – így az ősi magyar magyar samanisztikus világképben is – gyakran találkozunk a **kiválasztottság (elhívás)** motívumával, aminek jelentése a Hős által folytatott küzdelem isteni legitimitása.

c) A mitikus hősök sajátos típusa a **kultúrhős** (kultúrhérosz), aki **közösségi célokat**, eszményeket, társadalmi normákat védelmez, törvényeket alkot. Ilyen közismert kultúrhős például a mitikus kovács Héphasztosz, a tüzet megszerző Prométheusz, a szörnyeket legyőző Perszeusz és Thészeusz, a csodaszampót elrabló és kozmogonikus

⁶¹⁸ Durand G. 1977. 196.

⁶¹⁹ Chevalier J.–Gheerbrant A. 1995. II. 253.

tetteket végrehajtó Väinämöinen, az Uruk városát építő és védelmező Gilgames, az Istentől kapott törvényeket érvényesítő Mózes stb.

A hős sorsa eválaszthatatlan annak a közösségnek a sorsától, amelyet képvisel. A király mindig hős, katona is, és még akkor is kötelessége jelen lenni az ellenséggel vívott harcban, ha maga nem is harcol, ugyanis benne testesül meg az ország sorsát eldöntő égi isteni erő és akarat. Ezért követelték 1526-ban a magyar főrendek, hogy II. Lajos magyar király személyesen vegyen részt a mohácsi csatában. (Mint tudjuk, a király halála a csatavesztés után a magyar királyság széteséséhez vezetett, hiszen a király személye az ország egységét szimbolizálta.) Bill Clinton amerikai elnök, az Irak elleni légitámadások megindításakor katonai egyenruhában jelent meg, ezzel fejezve ki közösségvállalását a „hadba szállt” néppel stb.

d) A szakrális célokat, eszményeket követő hősök *férfitársaságok*ba tömörülnek. Ilyen harcos testületeknek foghatjuk fel például a keresztény lovagrendeket, az indogermán epikus énekek „farkas-” és „medveembereit”, a közép-afrikai „párduceberek”, Bismarck Németországának harcos rituálékát végző egyetemista köreit stb. A testületek, rendek fegyvereiben az erő szublimálódik. A testületek tagjai mindenkéltől harcosok, aki a társadalom többi tagjainál szélesebb körű jogokkal – mindenkéltől szexuális természetű jogokkal – rendelkeznek, magatartásukat ugyanakkor az askétizmus jellemzi. Komoly beavató rítusoknak vetik alá őket, amelyeket a hősi jeles tettek liturgikus megfélemlőként lehet értelmezni.⁶²⁰ Az általuk vívott harc mindig valamilyen transzcendens eszme jegyében történik.

A valamely eszmei cél érdekében létrejött férfiszövetségek, férfitársaságok, harci rendek (német: „Männerbrund”) működéséhez hasonló azoknak a *legénytársaságok*nak a működése is, amelyek egy-egy kalendarisztikus népszokás megszervezése és lebonyolítása érdekében jönnek létre. Az illető népszokásnak mindig van egy olyan eszmei tartalma, üzenete, ami a szokás megszervezését metafizikai szinten is indokolja, és a benne való részvételt erkölcsi kötelességgé vagy legalábbis legitimé teszi. Erdélyi román vidékeken ilyen legényszervezetek alakultak például a karácsonyi kolindálás népszokás keretében játszott maszkos alakoskodás⁶²¹, az ún. „turkázás”, „turkajáték” stb. lebonyolítására. Ezeket a szervezeteket a titkosság, a katonai jellegű belső szervezkedés, ősi mágikus rituális aktusok egyidejű és csoportos végrehajtása, állatnak való maszkírozás és szent állatokká való átlényegülés jellemezte.⁶²²

Hasonló jellegű és célú ad hoc szerveződésű testületekkel a magyar folklórban is találkozhatunk. A Székelyföld katolikus vidékein ilyen társaságokat hoznak létre nagyhét utolsó három napján szokásos „jézusörzést” vagy „szentsírörzést” eljátszó legények is. (42. és 43. kép) A csíki és gyergyói „jézusörző katonák” szervezeti rituáléjának a következő általános jellegzetességei vannak: elkülönülés a közösségtől,

⁶²⁰ Durand G. 1977. 201.

⁶²¹ A Bartók Béla által is felhasznált kolindaszöveg előadását kísérő maszkos dramatikus játék szimbolizmusát Tallián Tibor elemezte a *Cantata profana – az átmenet mítosza* című könyvében. Lásd: Tallián T. 1983.

⁶²² Tallián T. 1983. 116–121.

fegyverviselés és harcos szertartások gyakorlása (pl. látványos felvonulás, őrségváltás stb.), a népszokásban való részvétel avatórítus jellege (a frissen leszerelt „katonakiszolgáltak” vesznek részt benne), aszketikus jellegű magatartás (gyónás és áldozás, némán és mozdulatlanul végzett őrszolgálat), többletjogok gyakorlása (a templomi szertartások alatt saját „katonai” törvényeiknek megfelelően viselkedhetnek, ők ministrálnak a húsvétvasárnapi nagymisén, ők az ünnepet lezáró húsvéti bál szervezői) stb.

A Hős beavatási rítusai

A Hős és a Hős beavatásának fogalmát – amennyiben a hősi tett szimbolikus lényegét kívánjuk megérteni – célszerű tágan értelmezni. Hősi aktusnak kell felfogni minden olyan törekvést, rítust, amely egy spirituális szempontból magasabb rangú létállapot elérését célozza. Tágabb értelemben hősnak kell tekinteni nemcsak a fegyverrel harcoló héroszt, hanem azokat a neofitákat is, akik a tökéletesség felé törekedve, beavatási rítusokon esnek át (ilyenek például az összeházasodó felek, a szerzetesrendekbe belépő klerikusok, az érettségi vizsgán helytálló diákok stb.). Mindkét esetben spirituális harcról, felemelkedésről, egy átmeneti krízisállapot sikeres meghaladásáról van szó.

A hősnak az első győzelmet önmaga felett kell aratnia, hőssé csak az lehet, aki kiállta a „próbát”. Ez mutatkozik meg például a sámánavatás szertartásában, a mesehős elé állított feladatok teljesítésében, a harcos szervezetekbe való belépés avatórítusában. A lakodalmi népszokások legtöbb szokáseleme az ifjú pár szimbolikus megdicsőítését célozza: voltaképpen a násznép „harcos menete” és „harcos közössége” segít a próbák elé állított hős párnak abban, hogy az eléjük állított akadályokat – pl. menyasszonyöltöztetés és -kikérés, álmenyasszony felismerése, feladványok megfejtése, az elkötött út felszabadítása (44. kép), a menyasszonylopás megakadályozása stb. – legyőzzék, és a szent kezdet idején aratott, a jövőre nézve determinatív erejű győzelem révén a boldog házasságot maguknak biztosítsák.

A beavatási (átmeneti) rítusok általános **jelentése** tehát az ember természeti állapotának megszüntetése, **beavatás a szakrális kultúrába**. Az archaikus társadalmakban ugyanis a kultúra isteni eredetű, nem emberi termék. A beavatási szertartás visszaállítja a kapcsolatot az egyedüli isteni valósággal, általa részt nyerünk a teremtő energiákból.⁶²³ A beavatás ugyanakkor több mint egyszerű „megkeresztelés”: szerződés és varázslat is, amelynek szertartása során gyakran kerül sor egy-egy vallás liturgikus szent drámáinak megismétléseire.⁶²⁴ Ezek a vallás lényegéhez tartozó szertartások metafizikai távlatot, mélységet adnak az avatás rítusainak, és visszafordíthatatlanná teszik az aktust.

Mircea Eliade a beavatási rítusok következő **típusait** különíti el:⁶²⁵

1. A **felnőtté válás** közösségi rítusai nemtől függetlenek, mindenkire kötelezően érvényesek.

⁶²³ Eliade M. 1999. 13–14.

⁶²⁴ Durand G. 1977. 380–382.

⁶²⁵ Eliade M. 1999. 16.

2. A **títkos társaságok**ba való belépés rítusai egy nem számára fenntartottak. Főleg férfitársaságok rítusairól van szó, de vannak nőiek is. Ezek a társaságok lehetnek állandóak (pl. szabadkőművesek, szerzetesrendek) vagy efemer (pl. a rituális játékok szereplőinek közösségei) jellegűek.

3. A **gyógyító specialisták** (pl. pap-király, sámán, javasember stb.) beavató rítusai, amelyeknek során a jelölt intenzív vallásos tapasztalatra és az átlagosnál nagyobb mágikus erőre tesz szert. Az elnyert erő lehet akaratlagosan megszerzett vagy elhívás útján megkapott.

A beavatási szertartás kötelező eleme **a jelölt bántalmazása, kínzása**, aminek ketős értelme van: 1. megtörténik a neofita alkalmasságának bizonyítása; 2. megvalósul a démonok, a rossz, a halál időleges győzelme (beavatási halál), amit a hősnek sikerül visszafordítania, és végül mindig megdicsőülve kerül ki a küzdelemből. Az egyiptomi mitológiában Szét 14 darabra szaggatja a meggyilkolt Ozirisz termékenységisten testét (ez a szám megfelel a fogyó Hold napjai számának), de Ízisz végtelen türelemmel összeszedi a testrészeket, majd az újraösszeállított testet meghinti bűvös életvízzel, aminek nyomán Ozirisz feléled, de csak annyi időre, hogy fiat nemz Ízisszel (Horusz), majd végleg a holtak országába vonul. Krisztus beavatási halála, harmadnapra való feltámadása, majd a holtak országába való alászállás („alászállt a poklokra”) utáni mennybementele hasonló Ozirisz történetéhez. A görög-római mitológiában Dionüszosz (Bacchus) és Orfeusz olyan hősök, akiket szenvedéseik során megcsónkítottak, összeváltak, megjárták az alvilágot, és mindezek után elfoglalták örök helyüket az égben.

A beavatási rítusok alapvetően **áldozati jellegűek**, ugyanis az önként vállalt szenvedés, feláldozott élet, testrészt árán mindig egy állandóbb értékre, az öröklét valamiféle zálogára lehet szert tenni. Például a mitikus hős testi megcsónkításának eredménye gyakran valamiféle termékenységvarázslás, növényként való továbbélés, megváltás stb. A flagellálás is ebben a képzetkörben értelmezhető, ennek a rítusnak is alapvetően áldozati jellege van.

A kard mint a fegyver archetípusa

A harcoló hős mindig felfegyverzett. A **fémről készült** kard a fegyver archetípusa, ami mindenekelőtt a célirányos **akarat** szimbóluma.⁶²⁶ A fegyverzetnek nagyon agresszív polemikus jelentése van: a fegyver egyszerre **erő és tisztaságjelkép**. A kardra az „Igazság” szót szokták vénsni, mert a hős vele vívott harca mindig jó ügyet szolgál, a kardnak **igazságosztó** jellege van. A fémeszközök, ideértve a fegyvereket is, egyzersmind **fallikus** jelképek is, de az igazságosztó jelleg hangsúlyosabb bennük, a szexualitásra, a nemzésre való utalás legfeljebb megerősíti az Erő képzetét.⁶²⁷

A vágó, fényes kard **a szörny legyőzésére** szolgál. A kard az az archetípus, amely felé minden fegyver mély jelképisége törekszik, ami tartalmazza **a tisztítás és az elvá-**

⁶²⁶ Durand G. 1977. 203–204.

⁶²⁷ Uo. 197–199.

lasztás (jó–rossz, tiszta–tisztátalan stb.) képzetét is.⁶²⁸ Ezért minden mitológiában tipikus a karddal harcoló hős.

A fényes fémkarddal vívott harc **intellektuális jelleget** kap, mert magának a fegyvernek a szimbolizmusa is spirituális jellegű. A harcoló hős prototípusa a ragyogó Apollón, vagy a bölcsesség és a háború istennőjeként tisztelt Pallasz Athéné (római Minerva). Az igazi hős harca eszmei jellegű, melynek célja a Gonosz legyőzése, az életerő megszerzése stb.

A hős fegyverei gyakran fémötvözetek (például Agamemnón király teljes fegyverzete arany és ezüst ötvözet), ami gazdag jelképiséget tesz lehetővé, ugyanis minden fémnek megvan a maga szimbolizmusa. A fegyver magát a hős **személyiségét jelképezi**, a fegyverek cseréje ezért lehet a görögöknél a barátság szimbóluma. (Az Iliászban több ilyen történet fordul elő.) Amikor Szent Pál apostol az efezusiakhoz írt levelében egy metaforasorral leírja az igazi keresztények lelki fegyverzetét, egyszerűen jellemzi is keresztényi lelkületű hőseit, ezért az általa használt allegorikus szimbolika azóta is folyamatosan jelen van a vallásos művészetben: „*Öltsétek fel Isten fegyverzetét, hogy helyt tudjatok állni az ördög cselvetéseivel szemben. Nem a vér s a test ellen kell viaskodnunk, hanem a fejedelemségek és hatalmasságok, e sötét világ kormányzói és az égi magasságok gonosz szellemei ellen. Öltsétek föl tehát Isten teljes fegyverzetét. Csak így tudtok ellenállni a gonosz napon és így tudtok mindent leküzdve helytállni. Álljatok ki tehát: derekatokra csatoljátok a tisztesség övét, öltsétek magatokra az igazság páncélját, lábatokra húzzátok a békesség evangéliumának hirdetésére a készség saruját. Mindehhez fogjátok a hit pajzsát, amellyel elháríthatjátok a gonosz minden tüzes nyilát. Vegyétek fel az üdvösség sisakját és markoljátok meg a lélek kardját, ami Isten ígéje.*”⁶²⁹

A harcoló hős archetípusát a kereszténység is átörökítette. Mihály, Ráfáel és Gábor arkangyalok így lettek a mennyei (had)seregek vezérei. Szent Mihály, aki legyőzi a sárkányt és uralkodik, Apollónhoz hasonlít; Szent György (45., 46. és 47. kép) Perseusz utóda, hiszen megment egy szüzet, akit a város kútjából kijáró sárkány el akar nyelni.⁶³⁰ A keresztény hősök itt említett prototípusait számos „helyettesítő” sokszorozza meg. A középkorban és még a barokkban is minden egyházmegye, sőt plébánia szeretett volna magának patrónusul egy **harcos szentet**, akit „mozgósítani” lehet a Sárkánnyal, a démonokkal, és az egyházi közösséget fenyegető ellenséggel szemben. Így terjedt el Nyugat-Európában Szent Dónát (ókeresztény vértanú püspök, talán katon), Poitiers-i Szent Hiláriusz (az ariánus eretnekséggel harcoló 4. századi galliai püspök), Tours-i Szent Márton (316/317–397, tours-i püspök, katonaszent) és más harcosszentek kultusza. Magyarországon rendkívül nagyszámú középkori patrocíniuma van Szent Mihály arkangyalnak (pl. ő a gyulafehérvári székhelyű erdélyi egyházmegye védőszentje is) és a magyar **harcos szent királyok**nak (Szent István, Szent László).

⁶²⁸ Durand G. 1977. 202–203.

⁶²⁹ Ef 6,10–17.

⁶³⁰ Bálint S. 1977. I. 293–295.

A démonokkal csatázó harcos szentekről szóló keresztény tanítás a népi képzeletet is megmozgatta. Egy gyimesi ráolvasó imádság, amely a boszorkányok által elvitt tehéntej visszavarázslására szolgál, valóságos csatajelenetet ábrázol: „*Elindul a Boldogságos Szűzmária a Jordán vize mellett. / Szembe találá a kantéros (kantáros) boszorkányokat, / kérdi: hova mentek ti kantéros boszorkányok? / Menyünk fekete földnek színire, / hol Bimbó, Lizi tejit, maráját (zsírját) elvenni, / eszit elferdíteni, / szemeit elhomályosítani, / füleit megsüketíteni, / veséit összerombolni, / az összes szaporodását megsemmisíteni elmenyek! / A Boldogságos Szűzmária megkéri az ő áldott szent fiát, / adjon segítséget. / Elmenyen az Úrjézus Krisztus, / elküldi a szenteket. / Jeruzsálem hegyein leszállanak, / Szent György, Márton, Illés próféta, / Szent Mihály arkangyal / arany láncokkal a gonosz boszorkányokra rearohannak, / a láncokkal megkötözik, / a fegyverekkel esszelövődözik, / a kardokkal esszevágják, / a Jordán vizibe vetik. / Csúfabbul fognak járni, / mind aki nagy interesre (kamatra) / adja ki a szegényeknek a pénzt!*”⁶³¹ (Gyimes) Az északi csángó Balusesten egy öregasszony, a környék mágikus úton gyógyító specialistája, a betegségdémonokat egy hosszú, hegyes bottal támadta meg, miközben magyar és román ráolvasásokat mondott. (48. kép) A gyógyító ráolvasásokat kísérő rítusokban alkalmazott kés, sarló stb. a fémfegyver kicsinyített másai, a kard szimbolikus megfelelői. (49. kép)

A fegyverek égi, megszentelt volta gyakran a sikeres harc feltétele. Közismert hiedelem ugyanis, hogy a boszorkányokat, ördöngösöket nem fogja a közönséges fegyver. A boszorkányt, a csordásfarkast stb. csak szentelt golyóval, olvasószemmel vagy kenyérmorzssával, esetleg szentelt ostyával lehet lelőni.⁶³²

A népmesék karddal felfegyverzett hősei mágikus úton szerzett csodás fegyverekkel, varázsszerekkel győzik le a szörnyet, távolítják el és semmisítik meg a varázst, szabadítják meg a királykisasszonyt. Ez a hőstípus örök életűnek tűnik, a mai populáris kultúra legkülönbözőbb műfajaiban is találkozunk vele. A modern mítoszok kutatói észrevették, hogy a detektívregények és a bűnügyi filmek tartalmazzák az európai folklór legfontosabb sztereotípusait, például a fő cselekményszál rendszerint a detektív és a gyilkos párharcának története. „Don Quijote nem megy ki divatból soha, mert az emberi lélek legmélyében gyökerezik, Sherlock Holmes Szent György egyenes ági leszármazottja, Maigret felügyelő pedig Szent Hilarius örököse” – írja Gilbert Durand.⁶³³

2. A vadászó hős, uralkodó

A vadászat szimbolizmusa folyamatosan foglalkoztatta a 20. századi mítoszkutatókat, különösen a pszichoanalitikusokat. A tudattalan komplexusait elemző S. Freud „az apa legyőzését” látta benne, C. G. Jung pedig a „férfiasság erejének” egyik fontos manifesztációját, aminek a Kegyetlen Nő ellenében kell érvényt szerezni. G. Durand

⁶³¹ Saját gyűjtés, 1980.

⁶³² Városi Ágnes: Olvasószemmel lövik le az ullant. A boszorkány elpusztítási módja a fertőendrédi néphitben. *Korunk* XVI. 2005. 5. 58.

⁶³³ Durand G. 1977. 202.

szerint is az erő maskulin jellege, a nőtől való tüntető elkülönülés hangsúlyozódik a vadászatban, ami mindig jeles tett, bravúr, kultúrhős küzdelme a sötétség állata fölött. A vadászat célja a vadásztrófea meghódítása, ami ugyancsak egyfajta intellektuális szimbólum, az absztraktizációs képesség első kulturális megnyilvánulása. A vadászat tehát olyan mágikus tett, aminek magasabb eszmei jelentése is van, ezért a mágikus szavak, rítusok és racionális nyelv együttes használata figyelhető meg benne.⁶³⁴

A vadászó uralkodó (pl. Nimród, Hunor és Magor) a közösséget fenyegető állat legyőzésével demonstrálja a hatalmát.

A vadászat ugyanakkor *beavatási szertartás* is, a harcosok közösségéhez való tartozás szimbóluma. A székelyföldi vadásztársulatokban ma is szokásban van, hogy amikor a társulat új tagjának először sikerül nagyobb vadat ejtenie, az új vadászt avatószerertartásnak vetik alá, ami által teljes jogú taggá válik. A szertartás kezdetén a rangidős vadászmester az elejtett vad véérébe mártott zöld ágat, „töretet” nyújt át ünnepélyesen az avatandónak, amit az a kalapjára tűz, majd az elejtett vadon keresztbe fekve aláveti magát az avatásnak. A vadászmester előbb köszöntő beszédet tart, figyelmezteti a vadászetika és a társulat törvényeire, jókívánságokkal látja el, és végül egy frissen vágott mogyorófavesszővel megvesszőzi, miközben ezt mondja: „Felavatlak szent Hubertusz nevében!” A vesszőzést ezután a társulat minden tagja megismétli. Az avatás szertartása a vadászházban áldomásívással, közös evéssel végződik az új tag költéséig.

Nőre való vadászás

A világ mítoszaiban gyakran találkozunk olyan történetekkel, amikor a mitikus uralkodó vadászata nőszerzéssel, majd nemzetségalapítással végződik. A középkori krónikákból (Kézai Simon krónikája, Képes Krónika, Budai Krónika) lényegében azonos szöveggel ismert magyar csodaszarvas mondában Nimród vezér fiai, Hunor és Magor az üldözött szarvast nem tudják ugyan elejteni, de a vadászat mégsem eredménytelen, hiszen a történet végén új hazát találnak, nőket rabolnak és nemzetséget alapítanak.

Noha a vadászat nem nőre, hanem állatra történik, a vadászó hősök elől menekülő szarvas totemisztikus szimbólum jellege nyilvánvaló: a csodaszarvas monda lényege a nemzetségalapítás, a szarvas tehát a magyarság totemállata. Ezt az értelmezést erősíti az a tény, hogy mondai történet párhuzama él a lakodalmi szokásokban is, amelyekben a nőt (menyasszonyt) valamilyen állat (elmenekült szarvas, elszalasztott őz, elröpült madár, elveszett bárány stb.) jelképezi, a vadászó hős(ök) helyét pedig a vőlegény és annak násznépe veszi át.

Egy néhány évtizeddel ezelőtt feljegyzett szokásleírás szerint, a moldvai csángó Bogdánfalvában a menyasszonyért jövő nászmenetnek a menyasszony szószólója, a „keresztapa” nem akart szállást adni, merthogy náluk „királné van”. A vőlegény násznépe erre azzal válaszolt, hogy náluk van a király. Mire a menyasszony keresztapja: „– *Isten hozta keemeteket, keemetek miféle futó-fáradó emberek? – Mük vagyunk a*

⁶³⁴ Durand G. 1977. 176–177.

római császárnak vadászói, madarászói. Elindultunk vadászni, és itt a magik házánál a vadackának csapásába akadunk. Vaj a vadunkat jelen adják, vaj a házikat törvényszékre adjuk – feleli a keresztapa. – Mük magiknak a vadjikat nem tudjuk eladni, ha magik azt a jegyes királt elé nem tudják mutatni – akadékoskodnak ismét a bentiek, mire a keresztapa előmutatja a völegényt: – Ismerik a jegyes királt? – kérdi. Erre már a belsők megbékélnek: – Ez fog lenni.”⁶³⁵

Az ugyancsak moldvai csángó Trunkban a leányos háznál hasonló párbeszéd zajlott a keresztapa (a völegény részéről) és a „bémondó” (a menyasszony részéről) között.⁶³⁶

A belső-erdélyi Bálványosváralja lakodalmi költészetében ma is sűrűn találkozunk ezzel a jelképpel. Például a következő vőfélyvers-részletben: „Tisztelt násznagy uram, nagyon jól tudja, / e házban nőtt fel egy madárka, / ki párját régóta búslakodva várja, / s mikor tollas lett, fészket elhagyta, / tudja, násznagy uram, ki az a madárka.” Ugyanott a menyasszony kikérése a búcsúztatásra a következő indoklással történik: „Tisztelt nagyvőfi uram, maga azt sem kérdi, hogy miért jöttünk ide. Mi azt a madarat keressük, amelyik az itteni szállásról az ottani szállásra akar repülni. Azt csodálom, hogy ezt a madarat sehol sem látom, s hogy ne vesszen kárba a sok fáradságunk, a menyasszony jöjjön elé a mi kis seregünk fáradságáért. ... Állítsák előnkbe azt a virágszálat, akiért nem sajnáltunk ennyi fáradságot.” Amikor a lakodalom után „kárlatni” mennek a násznép tagjai: „Ma hajnalban alig hogy virradt, reggel összegyűltünk egy szép számos sereggel, jöttünk tisztelt hajlékunkhoz végre a kedves menyasszonyunk nagy tiszteletére... Mert tisztelt nagy vőfiuram, régen kirepítették, vagyis szekerre ültették, elrabolták tőlem, mint egy szép madarat. De mégis az anyai szív utána vágy. Azért indultunk el mi is e nehéz utainkban, hogy keressük fel a lányt bármilyen sorsban.”⁶³⁷

A csíki falvakban a lakodalom során régen egy második kikérésre is sor került, ugyanis az esküvő után a menyasszony hazament a szüleihez⁶³⁸, ahonnan újra ki kellett őt kérni. Ilyenkor a völegény „vőfője” felszólítására megitták a Szent János poharát, majd a gazda kikérte a menyasszonyt: „Bocsánatot kérünk ezen bátor bejövetelekért, de násznagyuram követjeként jöttünk: valamint a három szent király elindult vala Jézus keresésére Betlehem városába, mi is azonképpen azon galamb keresésére, akit a mai napon mátkájával a pap a szent hit kötelékével összekötött és aztán elszalasztottuk; mivel szelídnek hittük, azért meg nem kötöttük, s így míg a mi násznagyurunkat erre meg arra küldözgették, megszökött tőlünk és sok fáradságba került keresetünk után végre meg is találtuk. Most tehát kérjük tisztelt konstituált gazduramat és az egész vendégkoszorút, ne késleltessenek bennünket, hanem mi Istentől megmutatott menyasszonyunkat méltóztatnának kezükbe szolgáltatni.” (Csíkdánfalva)⁶³⁹

⁶³⁵ Kós K. 1997. 85.

⁶³⁶ Domokos P. P. 2001. 461–462.

⁶³⁷ Fülöp Mónika egy. hallg. gyűjtése, 2002.

⁶³⁸ Ezt Székely László „exogamikus survival”-nak minősíti. Székely L. 1997. 85.

⁶³⁹ Uo. 84–85.

A szimbólum Csíkban a locsolóversekben is előfordul: „Egy kedves kis lánykát ideszalasztottunk, / Akinek mi mindig a nyomában voltunk! / Nyájasan akarunk mi ő véle bánni, / Őtet egy pár tojás meg fogja váltani, / Mégpedig pirosan meg legyen az festve, / Úgy a vízöntéstől meg is léssen mentve!” (Csíkszentmihály)⁶⁴⁰

Az idézett folklóradatok az utóbbi évtizedekben kerültek elő. Lükő Gábor 1942-ben még csak feltételezte, hogy valaha nálunk is meg lehetett a vadásztörténet emlegetése a lakodalmi szokásokban. Feltételezése – amint látjuk – helyes volt.

A mondával és a lakodalmi szokások neki megfeleltethető elemeivel nemcsak a magyar, hanem más népek folklórájában is találkozhatunk a legszélesebb földrajzi területen, sőt már ókori előfordulásáról is van tudomásunk.⁶⁴¹ Az ukrán leánykérők például egy nyestet üldöznek. A román lakodalmi szertartás során a násznagy elmondja a szarvasvadászatot, miszerint ura, a fejedelem szarvasvadászaton van, egy szarvast üldöz és a nyomok ide vezették, ezért kéri, hogy adják ki a szarvast. A leányos háznál előbb vénasszonyokat mutogatnak nekik, míg végül előállítják a menyasszonyt.⁶⁴²

Lükő Gábor Moldova alapításának eredetmondáját (Drágos vajda a bölény üldözése során került Máramarosból Moldvába és alapított ott országot) a magyar csodaszarvas monda utánképzésének tartotta, az üldözésre utaló román lakodalmi szokásokat magyar, az ukránokat pedig tatár eredetűeknek vélte. A széles körben elterjedt folklóradatokból azonban inkább arra lehet következtetni, hogy – hasonlóan más archetipikus jelképek egymástól független megjelenéséhez – ebben az esetben sem ún. „motívumvándorlásról” van szó, hanem a hasonló szimbolikájú történetek és szokások egymástól függetlenül alakultak ki, egyszerűen azért, mert a különböző népek külön-külön is jól értették a jelképek egyetemes nyelvét. Hasonlóképpen hibás a folkloristák által leírt lakodalmi szokásokat a több száz évvel ezelőtt feljegyzett mondai történetek „elcsökevényesedéseinek” tartani. Sokkal helyesebb azt feltételezni, hogy archaikusabb közösségekben a lakodalmi szokások rítusai és szövegei a 20. században is ugyanolyan „érthetőek” voltak, mint mondjuk a honfoglalás korában élő magyarok számára a mitikus csodaszarvas üldözésének története.

3. A zúzódást okozó fegyverek

A fémből készült fegyverek – különösen ha vas és arany örvözei – tiszták, szakrálisak, és a győztes hős attribútumai. Ettől a jelképiségtől alapvetően különbözik a zúzódást okozó fegyverek szimbolizmusa. Utóbbiak *tisztátalanok*, *szennyezettek*, a velük vívott *harc bűnös lehet*, vagy esetleg *a sikertelenség esélyét* is tartalmazza.⁶⁴³

A bunkó, a buzogány, a kő stb. az állatiasság szimbólumai is lehetnek. Például Kréta szigetén Ariadné királylány beleszeret Thészeuszba, és azzal a feltétellel, hogy majd feleségül veszi, átadja neki apja éles kardját és egy gombolyag fonalat, hogy a Minótauroszt megölése után megtalálja a labirintusból kivezető utat. Egyes mítoszvál-

⁶⁴⁰ Székely L. 1997.176.

⁶⁴¹ Erről összefoglaló igényű áttekintés: Demény I. P. 1997. 33–42.

⁶⁴² Lükő G. 1942. 106–108.

⁶⁴³ Durand G. 1977. 202–203.

tozatokban azonban Thészeusz nem a kapott karddal, hanem bőrbuzogánnyal (esetleg puszta kézzel) öli meg a Minótauroszt, és a tisztátalan harci eszköz használatával elárulja hősi küldetését, amiért rosszul végzi ő is, végül az alvilági sziklákhöz szegez-
zik.⁶⁴⁴

4. A kötöző Hős

Vannak olyan mítoszkutatók (például Georges Dumézil), akik a mítoszok láncsal, kötéllel stb. kötöző hősét szembeállítják a fegyverforgató hőssel. Mircea Eliade abból kiindulva, hogy mind a kötözés, mind az eloldozás egy felsőbb hatalmasságot feltételez, ezt a szimbolizmust a félelmetes, gúzsba kötő istenségekhez kapcsolja.⁶⁴⁵ Gilbert Durand úgy látja, hogy fejlődés figyelhető meg a mágikus kötöző hőstől a zúzó és vágó fegyvert használó hős felé.⁶⁴⁶

A kötözés szimbolikus jelentése a **Rossz eufemizálása**. A démonokat nem ölik meg, hanem elfogják, ami által a Szörny „módosíthatóvá”, sőt olykor az ember számára hasznossá válik. G. Durand szellemesen jegyzi meg, hogy még a Sátánról is le lehet venni a bilincset, hogy az isteni igazságszolgáltatás szolgálatába álljon, azonban a megkötözés, a megláncolás csak időleges büntetés, ezért a megkötözés olyan kompromisszum, ami bár előfordul a keresztény legendákban (pl. Szent Márton derékövével kapcsolatosan), de alapvetően nem lehet keresztényi jellegű, ugyanis a tiszta, példás keresztény hős nem megkötözi, hanem felmetszi a Sárkányt.⁶⁴⁷

A megkötözés példáival a magyar hősmesékben (pl. *Fehérlófia*, *Hajnalkötöző királyfi*, *Égitestszabadtó* stb. típusok) is gyakran találkozunk, amelyekben a hősök a megkötözés által a múlt Időt szimbolizáló megszemélyesített napszakokat (Hajnal, Éjfél stb.) és démoni személyeket (boszorkány, Bakarasz emberke stb.) tesznek ártalmatlanná. A győzelem azonban mindig időleges, a démonok végül mindig elszabadulnak, és a napszakok megkötözése is csak addig tart, amíg a Hős teljesíti az előtte álló feladatot (pl. elhozza a varázsszöközt, feloldja a varázslatot stb.).

5. A vas mágikus ereje

A mítoszokban szerte a világon él a vas égi eredetének eszméje. Ez a képzet talán onnan származik, hogy vaskészítéshez sokszor meteoritokat dolgoztak fel.⁶⁴⁸ A fém egyéb pozitív tulajdonságai mellett az égi eredet tudata kétségkívül hozzájárulhatott ahhoz, hogy a mitikus tudat a vasat és a vasból készült tárgyakat (a magyar folklórban: kard, kés, lánc, szög, vasbocskor, vasruha stb.) **mágikus erővel** ruházza fel. (50. kép) Íme néhány közismert proverbium, metaforikus nyelvi kifejezés, ami ezt a szemléletet kifejezi: „(olyan) erős, mint a vas”, „vasgyúró”, „vasakarát”, „vasfejű”, „vasból vannak az idegei”, „megemésztené a vasat is” stb.

⁶⁴⁴ Graves G. 1981. I. 499.; Durand G. 1977. 202.

⁶⁴⁵ Eliade M. 1997. 117–160.

⁶⁴⁶ Durand G. 1977. 204–207.

⁶⁴⁷ Uo. 206.

⁶⁴⁸ Uo. 202–203.

Több forrástípus elemzése révén Gazda Klára kimutatta, hogy a 9. században a magyarság körében még elevenen éltek a **szakrális kovácshoz** fűződő képzetek (pl. kozmoszteremtés, a gonosz villámmal való megölése, égitestek visszaszerzésében való segédkezés, a halál bezárása, a halottak mennybe vitele, gonoszelhárítás, a temető vaspálcával való megverése révén szintáttörés megvalósítása stb.). Ezek a képzetek később, elsősorban a kereszténység hatására, háttérbe szorultak. A szakrális kovács rítuséneke gyermekmondókává süllyedt le, a hősmítosz mesévé szelídült.⁶⁴⁹

a) A fémeszközök, különösen a fegyverek a Rosszat legyőző, megfélemező **Szent/Hős attribútumai**. A ráolvasó imádságokban és hozzájuk társuló rítusokban a Szent a betegség- vagy vihardémont támadja meg fémeszközökkel. Amint előbb szó volt róla (lásd VIII. 1. alfejezet), a fémeszközzel vívott küzdelemnek spirituális jellege van, és a harc tisztító jellegű is: „*Elindula Keresztelő Szent János vas kapával, vas lapátval, vas gereblyével, vas seprűvel, vas seprűvel seper, vas gereblyével gereblyél, vas kapával kapál, vas villával hány, térj meg térj meg, te tüzes pokolvar...*” (Moldva, Somoska)⁶⁵⁰ A moldvai csángó garabonciás attribútuma a szegekkel megvert bunkósbot.⁶⁵¹ A démonokkal harcra szálló Hős fémből készült fegyvere gyakran **szakralizálódik**. (51. kép) Egy általánosan elterjedt hiedelem szerint a boszorkányt és egyéb tisztátalan hiedelemleányeket csak szentelt golyóval lehet meglőni.

A hős fémfegyvere olykor ötvözet: *félig aranyból, félig acélból* készül. A szoláris arany a tisztaságot és a szakralitást jelképezi, az acél pedig erőszimbólum: „*Ej, Juliska néem, ha má maga meg tudta mandani, hogy mit csináltassak, a bocskor megvan, akka mast mandja meg, hagy huva menjek, hagy csináltassak fejszét, egy kicsi fejszét, hagy a fele legyen arany, a fele tiszta acél. – Na, ide figyelj Jóska. A váras vígin van egy vak sátaras cigán. Menj el ahhoz, szegődd meg avval.*” (Gernyeszeg)⁶⁵²

b) A vas a hozzá társuló **erőképzet** miatt válik **mágikus eszközzé**. A mesékből, hiedelemmondákból ismert, hogy a **vasfű** kinyitja a zárat. Ha valaki nagyon erősen megszorít, és ezáltal eltör, kinyit stb. valamit, az álmétkodó közönség azt mondja rá, hogy a nagyerejű személynek „vasfű van a markában”.⁶⁵³ A moldvai csángó hiedelemvilágban a vasfűnek olyan ereje van, hogy a kasza eltörik és a lópatkó lehull, ha hozzáér.⁶⁵⁴ A vasfűvet ember nem tudja megtalálni, rendszerint valamilyen mitikus állattól (pl. teknősbéka, sündisznó stb.) kapja cserében az állat számára valamilyen értékes dologért: „*Ha akarad, olyan erős legyen a kezed, vagy tolvaj akarsz lenni, hogy ne még legyen lakat, zár előtted. Keress egy tüvisdisznót, ne kutyát, me ez, ami nállunk van, ez kutya. Meg kell legyen kölykezve, elopad a kölykeit, bézáród valahová, éjje jön a sündisznó, hozza a vasfűvet, eviszi a kölykeit, a vasfűvet otthagyja a zárná. Másképp ezt a vasfűvet nem kapad meg.*” (Detrehemtelep)⁶⁵⁵

⁶⁴⁹ Gazda K. 2003a, 2003b.

⁶⁵⁰ Csoma Gergely: A somoskai ráolvasófüzet. *Néprajzi Látóhatár* III. 1994. 1–2. 254.

⁶⁵¹ Klézse, Seres A. 1994a. 321.

⁶⁵² Szabó Judit: *Rózsa királyfi*. Berekméri Sándor gernyeszegi meséi. Bukarest, 1977.

⁶⁵³ Csikszentkirály, saját megfigyelés.

⁶⁵⁴ Keszeg V. 1999a. 117.

⁶⁵⁵ Keszeg V. 1999a. 349.

A saját világától távolodó mesehősnek az égigérő fa megmászsása közben vasruhát, vasbocskort kell elszagatnia, ugyanis a Másik Világba való eljutás csak egy nagyerejű mágikus eszköz igénybevételével történhet meg. („*Vedd fel ezt a vasruhát magadra, vedd a kezedbe a kardodat – mondta Világkovácsa a királyfinak.*”⁶⁵⁶) Egy Szabolcs-Szatmár megyei ráolvasásban egy mitikus vasmadár éhező vasfiókája pusztítja el a napszúrás betegségdémont táplálék gyanánt: „*Boldogságos Szűz Máriánk / felőled felrepült egy kismadár a vaserdőből, / Rakott vASFészket, / tojt vastojást, / Kőtött vascsírkét, / Ment, mendegélt ződ fűbe, levél alá, / Eledelt sehol sem talált neki, / Elkezdett sírni, ríni. / Senki nem hallotta, csak a Boldogságos Szűz Mária. /.../ Ne sírj, ne ríj te kismadár, / Eridj Annához, / Annát elírte a napszúrás álmába’, / Elírte a napszúrás szomjúságába’, / Elírte a napszúrás kilencvenkilencfélibe’, / Eridj hozzá, / Szedd ki neki a feje velejiből, / A szemöldökiből, / Az arcának színiből, / És hagyjad őt, ahogy a Jóisten teremtette!*”⁶⁵⁷ A szöveg több jelképe is az erő megsokszorozódását, koncentrációját fejezi ki: a méret csökkenésével és a megifjodással (anyamadár → fióka) a mágikus erő fokozódik, továbbá a mitikus madár éhségének növekedése következtében ugyancsak nő a madár táplálékként megjelenő pusztító démont megsemmisíteni hivatott erő. Az elküldés motívuma szintén fokozza a hathatóságot, hiszen az amúgy is nagyon erős madárfióka ereje még nagyobb lesz, ha küldetése a Szenttől származik, aki ráadásul maga a termékenységitennő Boldogságos Szűz Mária.

c) A mágikus erőképzet folytán a vasnak **rontáselhárító** szerepe is van, és ilyen funkcióban gyakran fordul elő a hiedelmekben. A gonoszülés egyik megnyilvánulási formája a **démon helyhez kötése**. A vasból készült hegyes tárgyakkal (kés, szög, tű stb.) le lehet szögezni, és ezáltal hatástalanítani lehet a Rossz erőit. Egy szászfenesi hiedelemközlés szerint egy román pásztor úgy állította meg éjszakai útjában a rossz szellemet, hogy a lábaszára mellé a földbe ledugott egy kést. A késhez leszállt a gonoszt, ahonnan nem tudott eltávozni. A pásztor csak akkor engedte útjára, miután elárulta, hogy a faluban kit akar meglátogatni. Erre azonban csak hajnalban került sor, amikor a szellemnek már mennie kellett. Az elszabadítás úgy történt, hogy a pásztor kivette a kést a földből, amire a gonosz villámgyorsan eltűnt, és soha többé nem mert visszajönni.⁶⁵⁸ Egy másik kalotaszegi adat arról szól, hogy a Rossz erőit azért is helyhez kötötték, hogy a törvényszéken zajló peres ügy kimenetelét rossz irányba ne befolyásolják: „*Mikor Ferkő apó a törvényre ment, akkor Kalló Kati nagyanyám az ajtó sarkába, a földbe beszűrt egy kést.*” (Gyerővásárhely)⁶⁵⁹ A Mezőségen egy fiatalembert hazajáró halottként kísértett az édesapja az istállóban. A fiú úgy védekezett, hogy leszűrt egy vasvillát: „*Bészűrtam a villát a kűvek közé, a placra, bészűrtam oda, s nem engedtem, hogy menjen. Hallotta vóna édesanyám, hogy sírt. Úgy sírt, s úgy visitatt,*

⁶⁵⁶ Nagy Olga: *A vasfogú farkas*. Bukarest, 1987. 14.

⁶⁵⁷ Erdélyi Zs. 1976/1999. 857., 260. szőv. – A Harangozó Imre által gyűjtött ráolvasást Erdélyi Zsuzsanna a magyar néphagyományban változat nélkülinek találja, Pócs Éva szerint talán keleti hatásokat mutat, ugyanis román és orosz megfelelői ismertek.

⁶⁵⁸ Keszeg V. 1999b. 392., Gálffy Mózes adatközlése alapján.

⁶⁵⁹ Péter Kinga egy. hallg. gyűjtése, 2003.

hogy engedjem el. Engedjem el! Azt mondtam, hogy nem engedlek el, még eljüssz hozzám? Nem jüvek többet, azt mondta, nem jüvek többet, csak engedj el. S aztán ha kijött maga, elengedtem, me kellett, hogy jüjjekek bé.” (Szentmáté)⁶⁶⁰

A vihardémon a fejsze földbe vágása által megállítható, mintegy földhöz szegezhető. Moldvában a rítus elvégzésére „szakosodott”, nagy mágikus erővel rendelkező személyt „jégörzö”-nek nevezték. Egy nagypataki „jégörzö” így állította meg a démont: „*Kákován született Jég Anti, másképpen Miklós Antinak hitták. Ez 1926 előtt vót. Mikor jött a homály, kiment oda, ahol vannak a keresztek, ott fejszéjét velévágta a földbe, s imádkozott. [...] Ha jött a homály, futott ki a keresztúthoz, ütte bé a fejszéjét a földbe, s azt mondta: – Luci, ülj veszteg, ne gyere ide, menj ott el!*”⁶⁶¹ A leszögezett démon ott tombolja ki magát, ahová leszögezték, és a leszögezés helyén nagy kárt okoz: „*A jégörzö, mikor látta, hogy jó a homály, tett egy szulicát (lándzsát) a Cserésporondján egy serempojra (sasfára, kapufélfára). Akkor az a homály elserült (elfordult), s oda leereszkedett. Egyebütt nem hullott jég, csak oda, ahol vót az a szulica. Mikor utoljára elmentek, hogy mi az oda felakadva, akkor ott egy rossz papot személtek (láttak) a szulicán felakadva, amelyik el vót vetve a komunából (községből), vaj hogy lett lesz, ő küldte ide a jeget s törte essze a mezőt.*” (Somoska)⁶⁶²

Szarvas határában 1983-ban régészeti ásatások nyomán előkerült egy csontból készült avar kori tűtartó. A László Gyula szerint kora magyar temetőből származó lelet oldallapján rovásírás-felirat áll, amelynek olvasata mai magyar nyelven Vékony Gábor szerint a következő: „*Üngür isz ellen, / Íme e vas tu, / Szúródjon a gonosz iszbe, / Tu, tu, szúrj, bökj és varrd el! / Ki szétfejtesz, egybeöltesz, / Üngür ne egyen meg engem, / Uzd és emészd el őt, én Istenem!*”⁶⁶³ Anélkül, hogy az eredet és olvasat kérdéséhez hozzászólnánk, itt csak annyit állapítunk meg, hogy a fenti szöveg tartalmazza a démon hegyes fémtárggyal való leszögzésének szimbólumát.

Ugyancsak a vas erőjelkép volta magyarázza a legelőre kihajtott **állatok vaseszközön való áthajtásának** rítusát, amire rendszerint tavasszal, az első kihajtás alkalmával, Szent György-nap táján (ápr. 24.) szokott sor kerülni.⁶⁶⁴ A magyar nyelvterület egészén, így Erdélyben is általános volt, hogy az első kihajtás alkalmával a legelőre csapott állat (marha, juh stb.) útjába láncot, ekevasat, fejszét stb. helyeztek, hogy keresztülmenjen rajta.⁶⁶⁵ A varázscselekmény jelentése is közzismert: az állatok legyenek erősek, mint a vas, és tartsanak össze, mint a láncszemek.

⁶⁶⁰ Tatár Erzsébet egy. hallg. gyűjtése, 2005.

⁶⁶¹ Seres A. 1994a. 328.

⁶⁶² Uo. 329–330.

⁶⁶³ Juhász Irén–Róna Tas András: Rovásfeliratos avar kori lelet Szarvason. *Magyar Tudomány* 1985/2. Az olvasattal kapcsolatban lásd: Forrai Sándor: *Az ősi magyar rovásírás az ókortól napjainkig*. Lakitelek, 1994. – Idézi: Harangozó Imre: „Asszonyaink párnára, ingre mentik a szükülő hazát...” In: Gazda József–Szabó Etelka (szerk.): *Kőrösi Csoma Sándor és a magyar keletkutatás*. h. n., Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 2004. 287.

⁶⁶⁴ A szokáskör adatainak újabb összefoglalása: Gulyás É. 1997.

⁶⁶⁵ A kérdés szakirodalmából: *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. Budapest, 1981. 657., „Szent György napja” címszó; Ujváry Z. 1995.; Gulyás É. 1997.

A mezősegi Magyarborzácson a juhokat április 24-e táján hajtják ki ún. „összemérésre”, amikor megméri minden gazda állatainak tejét. A gazdák ilyenkor vasláncot tesznek a kapuba. Mialatt a juhok átrohannak rajta, a gazdasszonyok egy friss kútvízzel telt edényt tartanak a kezükben, amibe egy csalánt mártanak és ezzel öntözik a láncon áthaladó állatokat. Ezt a szertartást némán végzik.⁶⁶⁶ Nagyivánban szöveget vertek az istállóküszöb fájába, és azon hajtották át a teheneket, hogy ne tudják megrontani őket. Előfordult az is, hogy az első kihajtás alkalmával tüzet gyújtottak, és annak füstjén hajtották át az állatokat.⁶⁶⁷

Amint a fenti példákban is kiténik, az erőjelkép vason való áthajtáshoz, tisztító (füst, csalán) és termékenységvarázsló rítusok (vízzel való locsolás, zöld növényvel való érintés) is társulhatnak. A némaság ugyancsak növeli a mágikus cselekmény erejét (lásd IX. 6. alfejezet).

6. A vágás tisztító rítusai

Az eddigiek során már több olyan példával találkoztunk, amelyek arról tanúskodtak, hogy a fény és felemelkedés képeihez gyakran társulnak a tisztaságképzetek is. Amint már említettük, a fenti, jól látható, érzekelhető dolgok egyszersmind érthetőek is, a szó mindkét értelmében „világosak”, következésképpen tisztáknak is látjuk őket. Minden fenti értéket a *tisztaság* jellemez. És fordítva: a lent világa, mivel homályos, ezért szellemi értelemben is öntudatlan, és következésképpen tisztátalan. Ezért van az, hogy a mitológiákban a felemelkedés minden imitált praktikája (pl. a sámánok esetében) egyúttal transzcendens és megtisztító aktus is.

Az ember által áhított tisztaság a két szféra elválasztásának rituális aktusai által valósítható meg, ami a vágás rítusaiban realizálódik.⁶⁶⁸ Ezek a gesztusok nem áldozati jellegűek, hanem az állatvilágtól való különbözőséget fejezik ki. A tisztító célzatú vágás eszköze a kard, illetve a kard kicsinyített változatai (pl. kés, sarló stb.).

A tiszta szellemi állapot elérése lehet a célja például a **haj és a szőrzet rituális eltávolításának**. A kopaszság, illetve a haj rövidre vágása vagy szélsőséges esetben a test teljes leborotválása, a testről való lemondást jelképezheti valamilyen eszmei érték jegyében. Hasonló szimbolikus értékük lehet a **csonkításoknak** vagy a (tej)fogak kitérésének. (Ez utóbbi rítus általánosnak mondható indoklása: „hogy ne legyen olyan foga, mint az állatnak”.)⁶⁶⁹

A **körülmetékedés** nemcsak a zsidóknál, hanem más népeknél (például Polinéziában, az arabok egy részénél) is fellelhető volt, de mivel nem volt meg a zsidók szomszédos népeinél (asszírok, babilóniak, föníciaiak stb.), végül zsidó nemzeti jelképpé vált. A zsidó kultúrában a nyolcnapos korban elvégzett körülmetélés új születést szimbolizál, mintegy megismételve a köldökzsinór elvágását. További jelentései: beavatás a vallási titokba, szövetség Istennel. A rítus a kereszténység első századaiban a keresz-

⁶⁶⁶ Poenar Rus Éva egy. hallg. gyűjtése, 2001.

⁶⁶⁷ Gulyás É. 1997. 225.

⁶⁶⁸ Durand G. 1977. 209–210.

⁶⁶⁹ Uo.

ténységen belül is éles viták tárgya volt, míg végül a vízzel való beavatást (keresztség) fogadták el beavatási rítusként.⁶⁷⁰

Gilbert Durand ezt a szimbólumot *a megtisztítás és beavatás rituális filozófiája*-ként értelmezi, úgy véli, hogy a körülmetélésben *a két nem elválasztása*, szó szerinti széthasítása történik meg. A tisztátalan vér kiömlése jelzi a létrejövő különbséget a tiszta férfiasság és a tisztátalan nőiség között. A gyermek a rítus által a tisztátalanságból a tisztaságba megy át, ugyanis a kés éle támad és tisztít, ugyanakkor el is választ.⁶⁷¹ Megemlítjük, hogy teljesen hibás S. Freudnek a *Totem und tabu* (1911) című könyvében megfogalmazott meghökkenítő nézete, miszerint a körülmetélés a kasztrálás meggyengült, már erejét veszített reminiszenciája, amit valaha az öregek végeztek volna a fiatalokon.⁶⁷²

7. A tisztító víz

A test melegétől való mindkét irányú eltérésnek tisztító hatása van.⁶⁷³ A fehér hó például nemcsak a színe miatt, hanem hidegsége folytán is tisztít. Ezért van az, hogy a „szép tél”, a „szép karácsony”, a „szép ünnep” stb. képzeletünkben mindenekelőtt hófehér *havas* tájat jelent. Másfelől ugyanilyen megtisztító aktus a hevítés, égetés is (vö. boszorkányégetések).

A víz jelképsége összetett, a víz különböző megjelenési formái más és más jelkép-körökbe sorolják be ezt az alapvető szimbólumot. Az emberi tudatban önkéntelenül is élesen szétválik a piszkos, zavaros víz (lásd előbb mint idő- és haláljelkép) és a tiszta, csillogó víztükör. Az utóbbi nem is annyira mint anyag, hanem mint a tisztaságnak, a világosságnak a szimbóluma, mint a sötétség antitézise jelenik meg az emberi tudatban.

A hideg víz alapvető tisztaságjelkép, sőt már nem is szimbóluma, hanem valóságos *szubsztanciája a tisztaságnak*. Minden katolikus hívő jól tudja, hogy néhány csepp szenteltvízzel az egész világot meg lehet tisztítani. A víz nemcsak tartalmazza, hanem sugározza is a tisztaságot, ugyanis a tisztaság sem más, mint sugár, spontán ragyogás.

A fentiek alapján érthető, hogy a hagyományos világban a reggeli imavégzések kötelező elemei voltak az imavégzés előtti rituális mosakodások és egyéb tisztító rítusok (pl. kendővel való megtörülközés, szoba kiséprése stb.). Az archaikus népi imaszövegek „kimosdódám bűneimből”, „kikendeztem bűneimből” és más hasonló szövegformulái nemcsak mechanikusan mondott szövegek tehát, hanem a hajnali-reggeli imavégzés előtt valóságosan is elvégzett rítusok. Az Istennel való hajnali találkozás tiszta állapotot kíván: „*Hajnal, hajnal, szép piros hajnal, / így köszönt tégedet az angyal. / Kejj fel, ember, méj ámodból, / mosdójjál ki mocskaidból, / kendejél ki bűneidből!*” (Lészped); „*Én felkelek szép piros hajnalba, / én felkelek szép piros hajnalba. / Én kimenek ajtóm elejibe, / én kimenek ajtóm elejibe. / Én kimadzzsam minden bűneimtől, / én*

⁶⁷⁰ Chevalier J.–Gheerbrant A. 1994. I. 322–323.

⁶⁷¹ Durand G. 1977. 211–212.

⁶⁷² Uo. 212.

⁶⁷³ Uo. 212–213.

kimadzzsam minden búneimtől. / Megdörölköddzöm aran kendezővel, / megdörölköddzém aran kendezővel. / Én felnezek nagy magas menyekben, / én felnezek nagy magas menyekben.” (Lujzikalagor)⁶⁷⁴

A Rosszat távol tartó és elűző tisztító víz képzete jól elkülöníthető az – ezután tárgyalásra kerülő – életvíz jelképiségétől.

8. A tisztító tűz

A tűz ugyancsak polivalens jelkép. Jelentéseinek kialakulásában a tűz eredete a meghatározó. Az elválasztás és tisztítás képzetkörébe az ütéssel keletkezett *tízta*, *katartikus égi tűz* tartozik, a dörzsöléssel keletkezett tisztátalan, erotikus tartalmú tűzről a ritmikusság szimbólumai között lesz szó.

A kétféle tűz merőben különböző voltára jól világít rá az, hogy a németországi katolikus egyházi előírások szerint a húsvétszombatján szentelt tüzet nem lehet gyufával meggyújtani, öngyújtóval viszont igen. A tilalom mögött szimbolikus vonatkozásban az áll, hogy a dörzsöléssel, vegyi úton keletkezett tűz (gyufa) nem lehet a feltámadott Krisztus által jelképezett „világ világosságának” szimbóluma, az ütéssel keletkezett tűz (öngyújtó) viszont igen.⁶⁷⁵

A tűz kultikus tiszteletének a magyar népi kultúrában is igen sok nyoma van. Egy hiedelem szerint a tűzgyújtás a férfiak dolga, és csak akkor sikeres, ha tűzgyújtáskor nők nincsenek jelen. A nemek keveredésének tilalma a tűz (maszkulin) tisztaságának megőrzésére vonatkozhatott: „*Aszmongyák, hogy ha kettő teszi a tüzet, akkor nem gyúl meg. [...] Ha ember es teszen, de akkor ne vegyüljön oda az asszon, akkor tegyen csak az ember, mer ha kettő teszi, akkor nem jó.*” (Magyarfalu)⁶⁷⁶ A fenti adatot közlő idős csángó asszony még elmondta, hogy régen vassal, kővel és taplóval gyújtottak tüzet, a füstölgő taplót szalmában „szelelték”, amíg meggyúlt. Nehéz munka volt, sokat kínlódtak, de mégis el kellett végezni, mert mástól tüzet kérni szegénységet jelentett.

A fenti képzetek László Gyula *A honfoglaló magyar nép élete* című könyvének tűzre vonatkozó összefoglaló megállapításai között is felbukkannak, természetesen más fontos információkkal együtt: „A régi családi áldozatok székhelye a tűz volt. Nálunk némelyik ételnek a legelső darabját a tűzbe szokták vetni, mikor pedig a tűz »fúj«, a háziasszony azzal engeszteli meg a tüzet, hogy lisztet vagy kenyérdarabot dob bele. Hogy a tűznek a családi őshöz köze van, az abból is kiderült, hogy az Alföldön még ma is illetlenség a szomszédba tűzért menni. Van egy kis magyar mesénk, amelyik arról szól, hogy a tüzek beszélgetnek, s az egyik panaszkodik, hogy nem tartják jól s harmadnap éjjel fel is gyújtja a házat. Szinte szó szerint találta meg ezt a mesét Mészá-

⁶⁷⁴ Saját gyűjtés.

⁶⁷⁵ Lásd: Hermann Bausinger: *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest, 1995. 44–51. – Az idézett példát a német kutató annak illusztrálására használja, hogy egy általános vélekedés szerint a hagyományos népi kultúra lényegileg irracionális, és olyan vallási mélységekben gyökerezik, ami feloldhatatlan ellentétben áll a modern technika racionalizmusával.

⁶⁷⁶ Plájás Ildikó egy. hallg. gyűjtése, 2002.

ros Gyula a csuvasoknál. Göcsejben a tüzet ellátják bőven étellel, s azt tartják, hogy a tűz nagybőjtben párosul. ... Az alföldön a pásztorok, amikor egyik legelőről a másikra költöznek, a régi szállás tüzet magukkal viszik az új szállásra. Emlékezünk arra is, hogy tüzet nálunk csak férfiember gyújthatott. A tűznek ősként való tisztelete kétségtelenül még az ember őskorából származik, amikor is a halotthamvasztás dívott, vagy pedig a meghalt őst a házba a tűzhely alá temették. Mi is elégettük idegenben meghalt harcosainkat, ha nem volt mód hazahozatalukra. Ékes példája ennek a szentgalleni kalandról szóló elbeszélés, ahol a bolondos Heribald barát, ki jól összebarátkozott velünk, mint szemtanú írja le, hogy a toronyról leesett vitézeket máglyára raktuk, s elégettük. Őskori [...] korszakról tanúskodik az a burját adat, hogy a tüzet nem szabad vassal piszkálni. Hogy a tűz megpiszkálása nagy bűn, azt mindannyian tudjuk.”⁶⁷⁷

E bevezető után foglaljuk össze röviden az ütéssel keletkezett égi tűz szimbólumának legfőbb jelentéselemeit:

a) „A fény az égés jelenségének génusza.” – fogalmazza meg Novalis, a romantikus költő, a tűz katartikus jellegének lényegét.⁶⁷⁸ Az égi tűz megszerzése révén **a kozmosz intellektualizálódik**, az ember eltávolodik az állatiasságtól. A tűz Isten ajándéka, ezért van az, hogy maga az Isten is rendszerint tűz alakjában jelenik meg, például Mózesnek égő csipkebokor alakjában, az apostoloknak tüzes nyelvek formájában, a moldvai csángóknak a felkelő Napban stb. Ezt az értelmezést erősíti az is, hogy a tűz és a madár adott kontextusban izomorf fogalmak lehetnek (pl. tűzmadár).⁶⁷⁹

b) Az égből jövő isteni tűz lélektanilag az égő nyílvezzővel, az égi csapással, vagyis a villámmal rokon, ami a megfellebezhetetlen **isteni akarat és ítélet** szimbóluma.⁶⁸⁰ A villámot a népnyelv „istennyilának” is nevezi. A moldvai csángók azt tartják, hogy a megtérni nem akaró nagy bűnöst a derült égből is villám csapja agyon („megüti az istennyila tisztából”). A villám a morális ítékezés szimbóluma, ’sorscsapás’ jelentése is van. Az „istencsapása” és „Isten látogatása” kifejezések ugyanakkor az égi látogatások **megtisztító** voltára is utalnak, ugyanis a ’nagy sorscsapás, kár’ jelentésű „én Istenem, de meglátogattál!” felkiáltás a ’méltóvá lenni a szenvedésre’ jelentést is tartalmazza. A keresztény ember számára az elfogadott sorscsapás megtisztulást és ennek nyomán kegyelmi állapotot eredményez, végső soron tehát üdvözülést jelent.

c) A tűz a legfőbb és legtökéletesebb **áldozati elem**, ugyanis teljes mértékben képes megsemmisíteni az istenségnek felajánlott áldozatot. A tűz által bemutatott áldozatok helyettesíthetik az agrárvallások véres áldozatait, de a két áldozati forma gyakran fordul elő kombináltan is (lásd például Ábrahám és Izsák közismert történetét az Ószövetségben).⁶⁸¹

A katolikus vallás szentelményeit megszentelt mivoltuk miatt csak elégetni lehet, minden más módja a megsemmisítésnek tisztátalan. A húsvéti szentelt ételek minden

⁶⁷⁷ László Gy. 1944. 381–382.

⁶⁷⁸ Durand G. 1977. 215.

⁶⁷⁹ Uo. 216–217.

⁶⁸⁰ A tűzről mint az isteni hatalom és harag jeléről az ókori Izráelben: Goudsblom J. 2002. 89–99.

⁶⁸¹ Az áldozat fogalmáról és formáiról: Mauss M.–Hubert H. 1997.

maradványának (csontok, tojáshéj, kalács- és kenyérmorzsa stb.) tűzbe kell kerülnie. Az udvarhelyszéki Oroszhegyen a húsvét utáni hatodik vasárnapon szentelt búzát az imakönyvekben tartják, a kerti veteménybe, és az istállóba is tesznek belőle, mert gonoszűző funkciót tulajdonítanak neki, majd egy év múlva elégetik.⁶⁸² A reformátusok a kenyérmorzst mint úrvacsorai szentségi jegyet ugyancsak elégetik.⁶⁸³

A szentelmények megsemmisítésére vonatkozó fenti előírást a moldvai csángók követik a legszigorúbban. Jól példázza ezt az alábbi történet, ami Csík faluban esett meg. Az egyik útmenti kereszten, ami azonban magánterületen állt egy kerítés mögött, fából készült Krisztus-korpusz függött, ami azonban eltakarta a kereszt feliratát, ami egy román nyelvű Szent József-dedikáció volt. A házigazda, aki maga is József nevet viselt, szerette volna kizárólag Szent Józsefnek szentelni a telkén lévő és általa gondozott keresztet. Hogy a rajta lévő írás, azaz a Szent József-dedikáció, jól olvasható legyen, levette a Krisztus-korpuszt, majd lelkiismeret-furdalástól gyötörve elégette, hogy soha ne váljék profán cselekvések tárgyává. Lelkiismerete azonban ennek ellenére nem volt nyugodt: már a korpusz levétele előtt is imákat mondott, majd később egy búcsús zarándokutatót is felajánlott engesztelés gyanánt.⁶⁸⁴ Moldva-szerre általános szokás volt, hogy az elhalt személy vallásos könyveit, kéziratait, szentképeit stb., ha nem volt olyan örökös, akire rá lehetett volna bízni ezeket, betették a halott koporsójába, vagy pedig elégették. A szerbeki „öregdeák” (kántor) azt végrendelkezte, hogy könyveit halála után égessék el, nehogy illetéktelen kezekbe kerüljenek. Felesége ezt meg is tette, noha gyermekei nehezményezték az eljárást, sajnálva az értékes régi könyveket.⁶⁸⁵

d) A fenti példák alapján is világos, hogy a tűz **a megtisztítás** egyik legfontosabb szimbóluma. Ezt a képzetet a tűz ételkészítéskor megfigyelhető tisztító jellege is erősíti.

A tűz tökéletesen alkalmas **a Gonosz megsemmisítésére** és ezáltal a világ megtisztítására is. Moldvában a küldött békát, a gonosz lélek szimbólumát piros cénára akasztva addig pirítják, amíg megjelenik az a boszorkány, aki küldte.⁶⁸⁶

A középkori eretnek- és boszorkányégetéseknek (autodafék) nemcsak büntető, hanem tisztító jellegük is volt. Hasonló szimbolikus közösségi rítusok voltak a könyvégetések is, amikor nem magukat az eretnekeket égették meg, hanem az eretnek eszméket tartalmazó írásokat, esetleg a könyvek szerzőinek képmásait tették a tűzre. Lényegében egy középkorias szemlélet és gyakorlat továbbéléséént lehet értékelni azt az autodafét is, amire 1995 áprilisában a moldvai Klézsében került sor, amikor a helyi értelmiség és papság által felbujtott tömeg magyar könyveket égetett az utcán mint az elutasított magyar identitás tárgyi szimbólumait.

⁶⁸² Vass Melánia egy. hallg. gyűjtése, 2005.

⁶⁸³ S. Lackovits Emőke szóbeli közlése a Bálint Sándor-emlékkonferencián. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2004. október.

⁶⁸⁴ Lukács János egy. hallg. gyűjtése, 1996.

⁶⁸⁵ Saját gyűjtés, 1995.

⁶⁸⁶ Lükő G. 1942. 57–58.

A tűz tisztító funkciója a kalendarisztikus ünnepekhez kapcsolódó átmeneti rítusokban is megjelenik. Az óesztendő éjszakáján történő égetéseknek – például a tüzes kerekereke eregetésének, autóabroncsok meggyújtásának és körülhányolásának (utóbbi cigány közösségekben gyakori) stb. – a ciklikus megújulásra való utalás mellett ilyen funkciójuk is van. A farsangi és egyéb tavaszi szokásokban előfordul a szalmabábu, a hóember vagy egyéb jelképes alak megégetése, amit a tél, a halál és általában mindenféle rossz szimbolikus elpusztításaként lehet értelmezni. A nyári napforduló idején is számos tisztító rítus lehetett érvényben, legalábbis erre lehet következtetni a rendelkezésre álló történeti adatokból. Bod Péter írja Keresztelő Szent János napjának (jún. 24.) 18. századi megünnepléséről: „Ezen a napon ilyen dolgokat szoktak cselekedni: 1. A gyermekek szemetet, csontot egybeszednek, hogy azt megégessék és füstöt csináljanak, melynek azt az okát tartják, hogy a tájba a pogányok körül tüzet szoktanak volt tenni, hogy kégyók ne szaporodjanak ott, minthogy ez Szent János napja tájban szokott lenni, a keresztények – a tudatlanság is segítvén – a tájban tüzeket tettek, azokat által-szökdösték és azt kívánták, hogy minden szomorúságuk égjen el. 2. Égő üszköket szoktak kezekben hordozni és azokkal a határokat kerülni, azt gondolván, hogy így áldatik meg az ő földeknek termése. 3. Némely hegyeken ezen a napon kerekereket forgatnak, amelyek azt jelentik, hogy a nap már az égen felső pontjára hágott és minden dolgok változnak.”⁶⁸⁷

A megégetett házasságtörő (Barcsai) balladájában a házasságtörésen kapott feleség megégetésének nemcsak büntető, hanem tisztító jellege is van: „– Állj elé, állj elé, asszon, feleségem! / Három halál közül melyiket választod: / Vaj főbe lőjjelek, vaj fejedet vegyem, / Vaj hét asztal-vendégnek vígon gyertyát tartasz? / – Három halál közül én is azt választom, / Hét asztal-vendégnek vígon gyertyát tartok. // – Hallod, te szógáló, hozd bé a vég vásznot, / s a nagy kászu szurkot, // Tetejin kezdjétek, s talpig tekerjétek, / Talpánál kezdjétek, s tetejig égessétek.” (Nyárámente)⁶⁸⁸

A Gonosz tűz általi megsemmisítésének és ezáltal a világ megtisztításának rítusai áldozati elemet is tartalmaznak: a bűnös élete árán megválthatja saját magát (ez még a boszorkányok esetében is elképzelhető), és ez jelentéselem már a tűz szimbolizmusának egy másik irányába, a regenerációs és életjelképek felé mutat.

⁶⁸⁷ Bálint S. 1977. I. 468–469.

⁶⁸⁸ Kriza J. 1975. 206.

9. A megtisztítás egyéb szimbólumai

Levegő, lehelet

A levegőnek olyan tulajdonságai vannak – áttetszőség, fény, érzékenység a hidegre és a melegre stb. –, hogy ezek folytán a felemelkedés és a tisztaság képzetköreinek egyik legfontosabb jelképe lehet.

A népi tudat a rálehelésnek *megtisztító és gyógyító* szerepet tulajdonít. (Erről a VI. 6. alfejezetben már bővebben szóltunk.) Köztudott például, hogy a joga a helyes légzést a megtisztulás technikájaként fogja fel. A moldvai Pusztinában az igézést úgy is szokták gyógyítani, hogy a megrottont betegnek kereszt alakban háromszor „elfújják a fejét”, majd „eltöpdösik” az igézetet.⁶⁸⁹

Füst

A levegőben szálló füst szimbolizmusa teljesen analóg a levegőével. A tömjénfüst az egyházi liturgiában az *égi kapcsolatot* jelzi, de emellett *megtisztít* és *megszentel*.⁶⁹⁰

A népi gyakorlatban – a füstölésnek a tisztítás mellett – mágikus *óvó-védő* funkciója is van. Ez a funkció érvényesül például az állatok füstön keresztül való első tavaszi kihajtásakor, amiről az erőjelkép vas kapcsán már szóltunk.

A füst a népi *gyógyítás* szertartásaiban is szerephez jut. Gyimesben a „menyétmarás” gyógyítása a tisztító víz és a tisztító füst együttes felhasználásával történik: „*A meénket es megmarta vót a nyárba' a menyet, s a menyet bőrivel mostuk meg a tőgyit, de annak eldagad a vaszorája erőst... Ahol pisil. Megdagad az is nagyon, s a nyála szotyog annak es, ha a menyet marja meg. S akkor hoztunk menyetbőrt s megfüstöltük vele, s megmostuk, s attól jött meg.*”⁶⁹¹ Borsod megyében Szent Iván (Keresztelő Szent János) napján (jún. 24.) a szalmából rakott tűz fölé a leányok, legények, gyerekek ún. „tisztosfüvet”, árvacsalánt, szegfűvirágot, bodzát („borzék”) és papsajtot is tartottak, ezt mondogatván: „*Szen' Pál, Szen' Péter, / Füstöd meg a füvecském, / Tisztosid meg, hasznosid meg!*” Vagy: „*Tisztos légy, hasznos légy, / Majoránna bukros légy.*”⁶⁹²

A Székelyföld katolikus vidékein a kályhalapra dobott virágvasárnapi szentelt barkának és a Csíksomlyóról hozott búcsúág leveleinek *vihar- és gonoszűző* hatást tulajdonítanak.

Növények

A füst jelképisége kapcsán említett szimbolikus funkciókkal növények is rendelkezhetnek.

Gyimesben kígyó- és menyétmarás gyógyításakor a hajnali vízzel megmosott, az állat bőrével megfüstölt stb. testrészt *csalánnal* is szokták verni.

⁶⁸⁹ Sajat gyűjtés.

⁶⁹⁰ Várnagy A. 1993. 246.

⁶⁹¹ Ugrapataka, Takács Gy. 2001. 472.

⁶⁹² Mercse, Borsod megye, Dömötör T. 1974. 166.

A **fokhagyma** rontáselhárító funkcióban való használata teljesen általános. Udvarhelyszék katolikus falvaiban húsvétkor fokhagymát és sót is szenteltetnek, mert mindkettőnek gonoszűző erőt tulajdonítanak, amit az egyházi áldás még tovább fokoz. A megszentelt fokhagymát boszorkányűző céllal megeszik, zsebben hordják, párna alá vagy ágyba rakják, küszöb alá teszik, bekenik vele az ajtófélfát, megdörzsölik vele a beteg állatot: „*A párna alá, az ágy sorkába [tettek], azt tartották őseink, hogy a sátán, az ördög nem tudja az ágyat megközelíteni. Ezelőtt anyáink megkenték az ajtófélfát, bétették, azt tartották, hogy a rosszak nem tudják a küszöböt átálléni, nem tudtak átamenni.*” „*A szentet fokhagymát még az ágyba es bé szoktuk tenni a fejünk alá, a párna alá. Azt mondják, hogy akko nyuguttabban aluszol, vagy nem jár olyan rossz álom, ugye, az eszödbe, met ott van ez a szentelt dolog.*” „*Az osztán hosszasan a zsebbe van. Egyik zsebbe nincsen, teszők még a másik zsebbömbö es, hogy legyen, főleg olyan kabátba, szvetterbe, amit többszé féveszek.*”⁶⁹³ Ugyanez a jeképiség a népmesékben is előfordul: „*Az öregember a kunyhó küszöbe alól kivett három cikk fokhagymát, s odaadta a fiúnak: – Fogjad fiam, tedd el jól! Ez a három cikk fokhagyma megvéd titeket a boszorkány varázslatától.*”⁶⁹⁴

Roland Barthes a *Mitológiák* (Mythologies) című könyvében egy helyen arról ír, hogy a tisztítószerek („Omo”, „Persil” stb.) modern reklámaiban is a harcoló hős és tisztítás-elválasztás szimbólumköre jelenik meg: a karddal, tűzzel, vízzel, levegővel harcoló tisztítószerek, amik megfellebbezhetetlenül utolérik, legyőzik és könyörtelesen „megölik” a piszkot, eltüntetik a foltokat, az alvilági démoni erőkkkel harcoló rendőr archetípusával azonosak, sőt rokonai a győztes arkangyaloknak is, akik az isteni fényt és tisztaságot elválasztják a pokol szennyes sötétségétől.⁶⁹⁵ Mary Douglas azt állítja, hogy a piszkot a rendtelenséggel, a káosszal azonosítjuk, és a piszok elkerülése nem más, mint a környezet megszervezésére tett kísérlet. Az ember mindig a rendezettségre törekszik, mert a rendezetlenség a veszélyt szimbolizálja,⁶⁹⁶

Összegzés

A sötét, rendezetlen, amorális Káosz és a világos, morális értékek mentén elrendezett Kozmosz erői közötti polemikus, dinamikus ellentét a harcoló Hős archetípusában jelentkezik. A Hős mindig közösségi értékek kifejezője.

Az ellentétes erők küzdelme morális tartalommal telítődik: a Hős archetípusa mindig a jót, az erényt testesíti meg, a legyőzött Szörny pedig a rosszat, a démonit.

Ha a Hős szimbolikus harca fémkarddal vagy ennek helyettesítőivel (kés, sarló, egyéb fémeszközök) történik, ez a szimbolizmus mindig utal arra, hogy tiszta, igazságos és végül győztes harcról van szó. A kötöző hős (lánc, köté, öv stb.) csak időleges győzelmet arathat, a zúzódást okozó fegyverek (kő, bot, buzogány, ököl stb.) pedig tisztátalanok, esetleg a végső győzelmet teszik kérdésessé.

⁶⁹³ Oroszhegy, Vass Melánia egy. hallg. gyűjtése, 2005.

⁶⁹⁴ Nagy Olga: *A vasfogú farkas*. Bukarest, 1987. 82.

⁶⁹⁵ Barthes R. 1957. 38–39.

⁶⁹⁶ Douglas M. 1970. 12. és 114.

A fémesszközzel való vágás rítusain kívül egyéb technikákkal is megvalósítható a Sötétségtől, a morális rossztól, az állatiasságtól való elkülönülés. Ilyenek például a tűzzel való égetés, a vízzel, a levegővel és a növényi esszenciával való megtisztítás stb. szimbolikus rítusai.

A hősi harc, az elválasztás és a tisztítás után gyakran a Rossz megsemmisítése is bekövetkezik, ami megnyugtató győzelem a Káosz diffúz és veszélyes erői felett.

Mind a hősi harcnak, mind az egyéb tisztító technikáknak intellektuális eszmei jelentőségük van, hiszen általuk az ember hitet tesz a világos, szent dolgok, a morális értékek mellett.

